

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчины в среднем течении Южного Буга // МИА. – 1969. – № 108. – С. 320 – 350. 60. Шекун О.В., Веремейчик О.М Давньоруське поселення Ліскове. – Чернівці: РВК “Деснянська думка”, 1999. – 184 с. 61. Шинаков Е.А. “Дружинные лагеря” // Стародавній Іскоростень і слов’янські гради VIII – X ст. – К.: Корвін Пресс, 2004. – С. 307 – 311. 62. Юра Р.О. Древній Колодяжин // АП УРСР. – 1962. – Т. 12. – С. 57 – 130. 63. Farkaš Z. Nový nález stredovekého hrotu šípu zo stupavy – Dračieho hrádku // Zborník Slovenského národného múzea. – Archeológia. – Ročník C I. – 2007. – S. 215 – 230. 64. Herrmann J. Zwischen Hradschin und Vineta. – Urania-Verlag. – Leipzig – Jena – Berlin, 1976. – 288 s. 65. Liwoch R. Militaria z dziesiętnastowiecznych badań w Podhorcach // Acta Militaria Mediaevalia I. – Kraków – Sanok, 2005. – S. 37 – 59. 66. Minić D., Vukadin O. Srednjovekovni Stalać=Medieval Stalać. – Beograd: Alta nova, 2007. – 287 s. 67. Scherff B. Mühldorf 1322 und Archäologie // Die Schlacht bei Mühldorf. 28 September 1322. – Mühldorf: Heimatbund, 1933. – S. 69 – 82. 68. Spinej V. Moldova în secolele XI – XIV. – Chişinău: Universitas, 1994. – 495 p. 69. Zancoci A. Unele consideratii cu privire la vârful de săgeată din fier descoperit la Măscăuţi – defaul cel Mare // Studii de istorie veche şi medievală. Omagiu Profesorului Gheorge Postică. – Chişinău: Pontos, 2004. – P. 137 – 140.

УДК 94 (477) “14-15”+355.232(477)

Я.М. Лисейко

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ЗБРОЙНІ НАЇЗДИ ТА СУТИЧКИ ПОМІЖ ВІЙСЬКОВОЮ ЕЛІТОЮ СЯНОЦЬКОЇ ЗЕМЛІ у XV ст. (В СВІТЛІ АКТІВ СУДОВИХ ІНСТИТУЦІЙ РЕГІОНУ)

© Лисейко Я.М., 2010

Досліджуються збройні сутички та наїзди, у яких брала участь еліта Сяноцької землі у XV ст. Збройні сутички були типовим явищем у житті тогочасного суспільства, попри свій негативний характер вони слугували підготовкою місцевої еліти до умов справжньої війни. Розкрито причини та витоки збройних сутичок, а також досліджено тактичні особливості здійснення збройних наїздів, чисельний та становий склад учасників.

This article is dedicated to the investigation of fighting's and invasions in which nobility of Sianky area participated in XV century. Fighting's were typical in the life of the society of that time. Though they had negative character, fighting's tried to preparate the local elite for the real war. The causes and outsets of fighting's were investigated. The tactical particularity, as well as quantative and bower capacity of participants were analyzed.

Практика конфліктів, що в крайніх своїх проявах набували форм збройних сутичок та наїздів, у середовищі рицарства, шляхти, боярства та іншого збройного люду, що замешкував на теренах Центрально-Східної Європи протягом пізнього середньовіччя та Ранньомодерної доби, були явищем доволі поширеним та звичним. Винятком не була й Сяноцька земля, яка в минулому була складовою Галицько-Волинської держави, а згодом становила окрему віддалену адміністративно-територіальну одиницю в складі Речі Посполитої. Регіон потрапив в поле нашої уваги, з огляду на те, що актові книги судових установ Сяноцької землі XV ст. містять чимало несистематизованого,

цікавого, подекуди колоритного матеріалу, що висвітлює збройні конфлікти, в яких брали участь мешканці Сяноччини. У цій роботі ми б хотіли дослідити особливості збройних сутичок та наїздів поміж елітою Сяноцької землі у XV ст., спираючись на матеріали судових інституцій регіону.

Щоб краще уявити характер самих збройних сутичок та наїздів, а також створити повноцінну історичну картину таких випадків, необхідно з'ясувати чисельний склад учасників збройних сутичок, їхнє соціальне походження, тактику ведення бойових дій нападників, а також різновиди використовуваної зброї. Судові справи, задокументовані в актових книгах, що стосуються розбору випадків про наїзди та збройні сутички поміж шляхтою, нерідко дають нам відповіді на сформувані нами вище запити.

На основі проаналізованих випадків конфліктів поміж елітами регіону, які доходили до свого вирішення насильницьким шляхом, можемо ствердити, що кількість учасників сутичок та наїздів коливалась у проміжках від десятка до двох сотень осіб. При цьому кількість учасників сутичок перевищувала сотню осіб лише в рідкісних випадках, як, наприклад, у сутичці між можновладцями Кмітами і Диньовськими у 1481 р., де загін Андрія Кміти становив близько 160 осіб [1, №1530-1532]. Найчастіше кількість учасників збройних конфліктів коливалась у межах від десяти до кількох десятків чоловік. Наголосимо, що маємо ставитись з певним пієтетом до того, що нам “кажуть джерела” в стосунку даних про кількість нападників у збройних наїздах, адже такі свідчення в актах, як правило, задокументовані із вуст осіб, що постраждали від нападів, тому не виключено, що вказані цифри нерідко могли бути перебільшені.

Якщо в актах вказувалась кількість нападників, то, як правило, одразу відзначалося їхнє соціальне походження. Зокрема окремо відзначалось, чи були задіяні в сутичці особи з числа знаті, та окремо кількість осіб нижчого стану, яких у джерелах інколи означувало словом “голота”. Нижче подаємо кілька випадків, на основі яких можемо унаочнити наші висновки.

У 1428 р. Мартин Захутинський оскаржив Мартина, управителя з Тарнави у тому, що той спільно з 20 чоловіками здійснив збройний напад на його маєток, в ході якого були поранені люди. Під час сутички нападники здійснювали стрільбу з луків [2, № 276]. В іншому випадку Ян Каптурек, воєвода із Собенського замку, у 1437 р. здійснив наїзд на Мартина Захутинського спільно з 6 чоловіками шляхти і 10 особами нижчого стану. Вони викрали гроші, худобу, шати та сукно, два луки, меч та сідло [2, № 1004, 1013, 1014, 1018, 1027, 1028]. Нарешті, у 1483 р. Микола Тиравський звинуватив Миколу Семушовського, підсудка сяноцького у тому, що той здійснив збройний наїзд з 30 чоловіками шляхти і 60 чоловіками нижчого стану (голоти) на село Логочкову Волю, під час наїзду повіганяв селян та знищив кілька будинків [1, № 1620].

На основі використаної нами вибірки прикладів про збройні сутички між елітою Сяноцької землі можемо вивести певні тактичні особливості здійснення збройних нападів. Перша особливість – здебільшого нападники користали з так званого ефекту несподіванки. Ми не знайшли жодного випадку, з якого випливало б, що дві сторони конфлікту заздалегідь були готові до збройної сутички, і відповідно стикались у рівносильній боротьбі. Натомість фактично в усіх випадках бачимо чітко антагонізовані образи нападника і постраждалої сторони. Як правило нападник несподівано та неочікувано здійснював збройний наїзд, внаслідок чого жертва нападу неспроможна була дати активну збройну відсіч, тому найчастіше зазнавала шкоди і втрат.

Наступна тактична особливість полягала у тому, що у більшості проаналізованих нами випадках нападник старався якомога довше контролювати захоплений об'єкт, це, зокрема, стосується тих випадків, коли збройний напад здійснювався з метою заволодіти спадщиною, встановити з вигодою для себе межу із сусідським маєтком, чи оволодіти певним господарським об'єктом. Успішність такої тактики наочно ілюструє вже той факт, що нападник міг утримувати захоплений об'єкт доти, доки конфлікт не вирішувався в судових інстанціях.

Часто тактичною метою нападника було завдання матеріальної шкоди супротивнику. Такі дії давали змогу, з одного боку, залякати супротивника, з іншого, – показати серйозність своїх намірів, якщо супротивник і надалі діятиме проти його інтересів. У випадках цієї категорії руйнування передусім зазнавали об'єкти господарської діяльності. Наприклад, у 1501 р. люди Сигізмунда Деденського здійснили напад на село Горки, яке в цей час посідала Анна Деденська, в ході якого

умисно пошкодили млин [1, № 2731, 2849, 2867]. В ході іншого випадку Станіславу, Сигізмунду та Івану Деденським була завдана шкода людьми Івана Деньовського. Шкоду, яку завдали слуги і селяни Івана Деньовського, яскраво ілюструє судовий акт: нападники “знищили на півланку копи зібраної пшениці, на іншому – стоптали ще не вижату пшеницю, забрали 2 серпи. На третьому півланку [нападники] завдали ран дівчині, забрали серп, там таки перевернули віз, побили двох людей, забрали сокири, ідучи далі [вони] пошкодили просо і гнали дівчину, яка втікаючи, впала і була ними побита і є напівжива, також забрали її серп...” [3, 104]. Як бачимо, нападники намагались зашкодити збору урожаю. Ще в іншому випадку, у 1439 р. Микола, жупник з Тирави здійснив наїзд проти Степана Дебського, в результаті якого захопив і силою утримував ділянку в селі Чашин, вартістю в 30 грошів. У наїзді, крім Миколи, брав участь ще один шляхтич і 20 осіб нижчого стану [2, № 1181].

Мотиви до насильницьких дій великою мірою крилися у ментальних особливостях тогочасного суспільного світосприйняття. Для тогочасного соціуму була характерна всеприсутність фізичного насильства у щоденному житті, яке глибоко пронизувало світовідчуття тогочасних людей. Звичність практики уособиць між військово-службовими елітами частково пояснювалась значною роллю культу насильства у формуванні рицарської ідентичності того часу [4, с. 251]. Зокрема дослідник Юрій Зазуляк звернув увагу на те, що афективна поведінка шляхти (в т. ч. збройні конфлікти як один з її проявів) була певною мірою суспільно необхідною та соціально обумовленою. Частий вияв ворожих емоцій у формі збройних сутичок і наїздів підкреслював важливість агресивності та войовничості, тобто саме тих форм поведінки шляхти, які становили основу уявлень про шляхетську честь, етос та культурний код маскуліності [4, с. 240].

Спробуємо виокремити та систематизувати набір умов та ситуацій, за яких найчастіше виникали передумови для переростання конфлікту у прямі насильницькі дії однієї зі сторін. Першопричини збройних конфліктів крилися переважно у неможливості вирішити в мирний спосіб питання матеріального характеру. Справи нерідко ускладнювались близьким співіснуванням сусідів, що породжувало постійний стик інтересів та відносин, що нерідко суперечили одне одному. Це опосередковано затверджує вже той факт, що різного роду конфлікти та сутички здебільшого відбувались між сусідами.

Непорозуміння часто виникали при спробах визначити границі між маєтками, чи при порушенні сусідських меж. Конфлікти через межі призводили до того, що міжсусідські стосунки часто виходили за рамки добросусідства і набували ознак тривалих міжособистісних конфліктів. На сторінках судових актів знаходимо чимало спорів за межі між маєтками. Однак відомості про те, що спори такого роду переростали у збройні сутички є дуже спорадичними. Як приклад, маємо такий випадок: у 1488 р. тягнувся судовий спір за межі між селами Вітрилів і Кінське Рафаеля Гумніського, з одного боку, та селами Дидня та Темишів Івана, Станіслава і Зигмунда Деденських, – з іншого. При цьому Рафаель Гумніський звинуватив братів у наїзді на своє село Вітрилів [1, № 1862, 1863, 1874].

Ескалації конфліктів сприяли юридичні нюанси розбирання справ про межі чи розмежування маєтків. Зокрема судові спори, пов’язані із встановленням меж між маєтками, характеризувались складністю свого вирішення. Вони могли розбиратись протягом тривалих проміжків часу. Наприклад, спір за межі між поселеннями Заршин і Страхотина Петра Смолицького, з одного боку, а поселеннями Яцимир і Бажанівка Фредерика Яцимирського, – з іншого, перманентно тривав близько 20 років – з 1440 по 1460, при цьому конфлікт між сусідами інколи виходив за межі словесних баталій у суді і супроводжувався дрібними сутичками [2, № 1290, 1292, 1296-1298, 1302, 1468, 1469, 3551].

Зброя інколи могла виступати як вагомий аргумент у боротьбі за спадщину. Наприклад, у 1504 р. Андрій Победенський, син померлого Станіслава, оскаржив у суді свого дядька, Климента Победенського, який силоміць захопив і утримував маєток, спадкоємцем якого був Андрій. Конфлікт вирішився через поділ маєтку між обома родичами, для розмежування судом було призначено спеціальну комісію. При цьому двір, який Климент свого часу захопив силоміць, залишився за ним, однак він був змушений заплатити Андрію 3 гроші для будівництва нового

двору [1, № 3013, 3056]. Пояснюючи такі випадки, Андрій Блануца припустив, що збройний наїзд міг набувати реального значення надправового регулятора перерозподілу власності, а самовстановлене право сильного виступало достатньо вагомим аргументом, принаймні для місцевої еліти [13, с. 105].

Сутички, пов'язані із боротьбою за спадщину, точилися між сяноцькими можновладцями Диньовськими. Ян Диньовський не мав прямих нащадків, тож після його смерті спадщина перейшла до його двоюрідних братів – Миколи і Петра Жешовських. Водночас на спадщину претендувала вдова по Яну – Ядвіга, яка вдалася до сили, щоби відстояти своє право на спадщину. Близько 1494 р. вона наслала загін, що складався приблизно із 30 осіб, на село Веселе. Нападники вчинили розбій і викрали 40 корів, 24 воли, 400 овець, згодом вторглися в село Ходорівку, де силоміць зібрали з селян чинші, нарешті пограбували кілька млинів [1, № 2337-2350, 2357]. Цікаво, що навіть через два роки конфлікт ще не був остаточно вичерпаний, це опосередковано засвідчує той факт, що коли брати Жешовські продавали місто Динів з прилеглими селами можновладцю Яну Амору Тарновському, то зі свого боку зобов'язувались берегти Тарновського від посягань на маєток Ядвіги Диньовської та інших родичів [1, № 2286, 2287].

Приводом для застосування зброї часто ставало бажання легкої наживи, – як наслідок, маємо випадки збройних наїздів з метою грабунку. Так сталося у 1441 р., коли Філь та Іван Добрянські здійснили наїзд на королівське село Улич. Під час наїзду вони вторглися у королівський двір і гвалтом викрали стадо королівської худоби [2, № 1406, 1409, 1412]. В іншому випадку, у 1468 р. Катерина, вдова по Миколі Грабовницькому, зазнала нападу своїх пасербів Миколи, Петра, Івана, Вільгельма і Завіси, під час якого вони викрали посуд, срібні ложки, каблучки, шати та інші речі [1, № 528, 530, 533]. Також маємо нечисельні випадки, коли формувались озброєні банди з метою грабунку на торгових шляхах. Наприклад, у 1431 р. староста сяноцький позивав управителя з Тарнави, пана Стешка і його людей, за грабунок на публічній дорозі королівських підданих [2, № 480].

Збройні конфлікти в Сяноччині набирали масштабів справжніх міжусобних воєн, коли суперечки за допомогою зброї починали вирішувати між собою можновладці. До можновладства у Сяноцькій землі в XV ст. належало близько шести родин, у власності яких концентрувалась найбільша частка земель регіону. До таких належали Кміти-Собенські, Кам'янецькі, Пенашеки, Тарновські, Ваповські, Фельштинські. У власності кожного з них знаходилося не менше десятка сіл тільки у межах Сяноцької землі. Могутність можновладців, а також наявність в кожного з них залежної шляхти-клієнтів, якій надавались у посідання (умовне держання) певні маєтності, зумовлювала масштабність конфліктів, якщо такі виникали між ними.

Яскравим прикладом сутичок між можновладцями є конфлікт між Кмітами та Диньовськими. Очевидно суперечки між родинами розгорілися ще задовго до моменту, коли про них вперше згадується в джерелі. Зокрема вперше натрапляємо на сліди конфлікту в 1481 р., коли староста Сяноцької землі встановив заклад між Андрієм Кмітою з Вишниця та Яном Диньовським "...у зв'язку з суперечками і незвичайними війнами між ними проти статуту короля [1, № 1527]". Цього ж року конфлікт доходить своєї кульмінації, – незважаючи на встановлену домовленість, Андрій Кміта здійснив збройний напад на передмістя Динова, що було власністю Яна Диньовського. У наїзді брало участь близько 60 осіб шляхти і близько 100 осіб нижчого стану. Нападники були озброєні списами, арбалетами, панцирями, мечами та іншою зброєю. Під час сутички нападники пошкодили міські укріплення та огорожу, завдали ран людям, здійснювали стрільбу, при цьому із лайкою викликали Яна Диньовського [1, № 1530-1532].

До нас дійшов цікавий випадок збройного наїзду, ініціатором якого виступила духовна особа – єпископ перемиський Микола. На це вказує скарга Генрика Камянецького, задокументована під 1470 р. Генрик оскаржив Миколу, єпископа перемишльського і його капітулу у тому, що його люди, вислані з єпископської резиденції у Бжозові, напали на його село Ясеницю, де знищили корчму [1, № 736-738, 743-449]. Цей випадок не виглядатиме так незвично, якщо звернемо увагу на те, що певна частка володінь у Сяноцькій землі знаходилась в руках Церкви, зокрема власністю перемишльського єпископа було місто Бжозів з довколишніми селами. Само по собі сусідство

володінь єпископа з маєтками сяноцької шляхти породжувало певні спільні відносини та інтереси, які, однак, могли суперечити одне одному, що, своєю чергою, породжувало конфліктні ситуації.

Проблема ставлення судових інституцій до міжособистісних сутичок і зіткнень може слугувати окремою темою для дослідження. Однак можемо ствердити, що з юридичної точки зору сутички отримували негативну оцінку, адже несанкціоновані державною владою військові дії автоматично виходили за межі правового поля. Як цікавий виняток, можемо назвати справу між Петром Пелькою та Павлом Пелькою Пельвельськими. Петро позвав Павла до суду, у зв'язку з тим, що той здійснив напад на Пельню Гірську, яку гвалтом захопив, а його, Петра, усунув із села. За рішенням суду Петрові дозволили знову посідати село, однак Павло відповідальності за свій вчинок не поніс, оскільки “здійснював кривду правом, а не гвалтом [6, с. 32]”. Разом з тим уособиці між представниками упривілейованого стану певною мірою стали соціокультурною реальністю тогочасного життя у зв'язку із надзаконним становищем шляхти в Речі Посполитій [7, с. 3].

Зазначимо, що ми проаналізували випадки, які дійшли до нас у вигляді записів в актових книгах судових інституцій Сяноцької землі. Однак з великою часткою імовірності можемо припустити, що існувала певна кількість міжособистісних конфліктів між сяноцькою елітою, що знаходили своє вирішення за допомогою зброї, не доходячи до суду. Інколи в джерелах могла лише опосередковано відклатись згадка про якісь серйозні збройні конфлікти. Тому не вважаємо за можливе вивести об'єктивну кількість сутичок між мешканцями Сяноцької землі у XV ст.

Варто звернути увагу на те, що збройні конфлікти рідко доходили до вбивства супротивника. За словами Юрія Зозуляка, застосування насильства у шляхетських конфліктах XV ст. не мало ознак кривавих вендет, які б призводили до значної кількості жертв. Насильство та кровопролиття обмежувалися переважно побоями та ранами і мали за мету передусім залякати супротивника та змусити його прийняти умови замирення, вигідні агресору. У використанні насильства важливим був насамперед момент символічного приниження та завдання шкоди честі супротивнику, проте не потрібно забувати, що символічний, ритуальний вимір насильства легко матеріалізувався в акти брутальної та дикой агресії [24, с. 252].

Неможливо дати об'єктивну однозначну оцінку сутичкам та збройним наїздам, в яких брала участь знать Сяноцької землі, однак певний позитивний момент можна вгледіти у тому, що збройні сутички давала змогу повправлятися зброєю у мирний час і тим самим слугували непоганою підготовкою до умов справжньої війни.

Отож, основні витоки збройних конфліктів між шляхтою Сяноцької землі у XV ст. крились в ментальних особливостях рицарського світосприйняття, а також у специфіці соціально-правового клімату Речі Посполитої, де на протигагу слабкій королівській владі існували розвинуті інститути шляхетського самоврядування. Збройні конфлікти інколи відбувались у випадках боротьби за спадщину чи за визначення меж поміж маєтками, могли зумовлюватись прагненням легкої наживи, образою честі чи суперечностями у господарсько-економічних справах. Як дійові особи та ініціатори збройних конфліктів виступала місцева еліта, також учасниками сутичок були особи, які стояли нижче на соціальній драбині.

1. *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z Archiwum t.zw. Bernardyńskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego.* / A. Prochaska. – Lwów, 1894. – T. XVI. 2. *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z Archiwum t.zw. Bernardyńskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego* / A. Prochaska. – Lwów, 1886. – T. XI. 3. Fastnacht A. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu.* – Brzozów, 1991. cz. 1. – S. – 176. 4. Зозуляк Ю. *Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві XV ст.* // *Соціум. Альманах соціальної історії.* – Вип. 8. – К., 2008. – С. 239–254. 5. Блануца А.В. *Соціально-становна зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст.* // *Український історичний журнал.* – К.: Наукова думка, 2003. – №4. – С. 103–111. 6. Fastnacht A. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu.* – Kraków, 2002. – Część 3. – S. – 382. 7. Лабур О. *Деякі прояви войовничості української шляхти щодо маєткових справ (XVI–XVII ст.)* // *Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили.* – Серія “Історія”. – Т. 17. – Вип. 4. – С. 3–7.